

82004338-8	12/06/2022	הארץ - כותרת	עמוד 11	1	17.21x21.84
בנימין זאב הרצל - בהקשר לצינון - 80790					

אלטנוילנד זה לא כאן

דימיטרי שומסקי

לרגל 120 שנה להופעת "אלטנוילנד" (1902) — רומן אוטופי-פוליטי של תיאודור הרצל, שבו שיווה לנגד עיניו מייסד הציונות המדינית את עתידה הדמיוני של ארץ ישראל לאחר מימוש החזון הציוני, נדרשו כמה כותבי בים בעיתון זה לשאלה באיזו מידה דייק הרצל בתחזיונותיו. עופר אדרת טוען כי רוב רובן של התחזיונות ההרצליאניים ב"אלטנוילנד" התבררו כמופרכות בעליל ("הארץ", 13.5). פרופ' שלמה אבינרי סבור כי לסוגיית היחס של הרוב היהודי לתושבים הלא-יהודים של המדינה העתידית, כפי שמוצג באלטנוילנד — ובייחוד לעומדתו הברורה של המחבר נגד האתנו-לאומנות היהודית והדרת ה"אחר" הערבי — ישנה רלי-וגנטיות מובהקת לאתגרים הקיומיים של מדינת ישראל בעת הזאת ("הארץ", 19.5), ופרופ' שלמה זנד מדגיש כי דווקא בכל הנוגע לגישתה כלפי הערבים הפלסטינים — אורחיה כנתיניה — ישראל מתגלה היום כהיפוכו הגמור של החזון האלטנוילנדי ("הארץ", 26.5).

בעוד שדיון טרנספיקטיבי ממין זה על הרצל מן של הרצל אינו נטול ערך אינטלקטואלי, הרי שהוא לוקה באחד הפגמים התפישתיים העמורים שעל ההיסטוריונים להימנע מהם מכל וכל: הוצאתה של תופעת עבר נתונה מן ההקשר ההיסטורי של תקופתה, וכפייה עליה, הר כגיגית, את דפוסי ההווה של ימינו. שלושת המתדיינים עוקריים את "אלטנוילנד" מתוך קרקע המציאות המדינית האימפריאלית של מפנה המאות ה-19 וה-20 שבתוכה ועל רקעה נכתב, ומעמידים אותו נר-כח מדינת הלאום היהודית כפי שהיא מוכרת לנו מאז הקמתה — מתוך הנחה ברורה ומובנת מאליה כי מדינה כמתכונת זו היתה מושא שאיפתו הפוליטית של מחבר הרומן.

דה קונטקסטואליזציה זו של "אלטנוילנד" מטשטשת את אחת מעובדות היסוד לגבי ההשקפה המדינית ההרצליאנית, והיא שהישות המדינית היהודית שהרצל חזה לא היתה מדינת לאום עצמאית באופן מוחלט. בעוד שבחייבורו הציוני הראשון, "מדינת היהודים", הציג בצורה מופשטת משהו את רעיון הריבונות הלאומית היהודית, הרי שב"אלטנוילנד" מתברר שבצורתה הקונקרטי-טית יותר, "מדינת היהודים" שלו אינה אלא מחוץ באימפריה העותמאנית. יוסף (ג'ו) לוי, מי שניצח ברומן על העלייה הגדולה לארץ ישראל ועל הקמתה של אלטנוילנד, אומר במפורש: "קיבלנו את

הזכות לנהל את האזורים המיועדים להתיישבות, אבל הריבונות של הוד מעלתו הסולטן הטורקי נשמרת בהם" (תרגמה מרים קראוס). ריבונות זו, מתברר, היתה רחוקה מלהיות פורמלית, שכן כדי לקדם את המפעלים הגדולים שלנו בפ"לשתינה", היה על לוי לעמוד בקשר שוטף עם ממשלת טורקיה.

זאת ועוד, רשיד ביי, הגיבור הערבי של הרומן ושותף גאה בפרויקט הציוני של אלטנוילנד, מוצג כדובר טורקית בחיי היומיום, שכן בשפה זו פונה אליו הגיבור היהודי דוד ליטבק, עת שאנו פוגשים ברשיד לראשונה בעמודי הרומן. אין מדובר בפרט סתמי כלל וכלל: רשיד אמנם מודע היטב למוצאו הערבי, אולם מעל לכל הוא מרסלמי גאה, המחויק בהשקפה נאורה על האיסלאם, אשר באה לביטוי בנאום השלום הנרגש שלו על אודות אחווה בין-דתית השוררת בין יהודים למוסלמים בארץ-ישראל האלטנוילנדית. כבואו לדמיין ערבי יליד פלשתינה בעתיד לבוא, תיאר אם כן הרצל מוסלמי נאור, שעבר אקולטורציה לתוך התרבות האימפריאלית הטורקית-עותמאנית. בכך הוא הסגיר את היכרותו והזדהותו עם שיח אוריינטליסטי מרתק של משכילים עותמאנים בשלהי ימיו של עבדול חמיד השני, אשר ייחסו לאימפריה העותמאנית שליחות "מתרבת" תת-ביחס לערבים ה"נבערים" ו"קנאים", והפייצו השקפות אלו גם בשפות אירופיות.

הרצל לא חזה מדינת לאום ריבונית ב"אלטנוילנד", אלא מדינת יהודים שאינה אלא מחוץ באימפריה העותמאנית

אין זה נכון לראות בקו הפרויקטואלי של הרצל ב"אלטנוילנד" ביטוי לרצונו של מייסד הציונות המדינית להחניף לסולטן הטורקי במ"טרה לשכנעו לקדם בברכה את שאיפות הציונות. טיעון זה בעייתי משתי סיבות עיקריות. ראשית, ארץ ישראל העותמאנית בת הזמן מוצגת ברומן כאזור עוזב ונחשל המשוער לבואם של היהודים לשם החייאתו והפרכתו — ייצוג שלא היה בו יותר, ככל שהיה מהפכן בנוגע לעתידם החברתי והפוליטי של היהודים, כן היה הרצל שמרן מורשבע בכל הקשור לסדר העולמי המדיני האימפריאלי הקיים.

כל מי שיעיין לעומק ב"מדינת היהודים" וכן ביומניו של הרצל, ייווכח לדעת מה רב היה הכבוד שרחש כלפי המוסדות המלוכניים בני תקופתו. לכן, אף על פי שברגעי הייאוש ותסכול לנוכח חשדנותו ועוינותו של הסולטן ביחס לצינות הרשה לעצמו הרצל לרשום ביומנו דברים קשים בנוגע לטורקיה ועתידה — הרי שהאופציה המועדפת עליו עדיין היתה שימורה של ממלכת הסולטן, תוך כינון "מדינת היהודים" כמחוז לאומי אוטונומי במסגרתה.

האם, חרף העובדה שחזונו הפוליטי הקונקרטי של הרצל לא חרג אל מעבר לדגם של שלטון עצמי טריטוריאלי כחלק מאימפריה קיימת, ניתן בכל זאת ללמוד מ"אלטנוילנד" דבר-מה רלוונטי לגבי המציאות של מדינת הלאום היהודית העצמאית? בהחלט כן. מודל ההגדרה העצמית הארצי-אוטונומית במסגרת אימפריאלית מורחבת, שאותו הציג הרצל ברומן שלו, עלה בקנה אחד עם השאיפות המדיניות של רוב התנועות הלאומיות של העמים הקטנים שחיו במפנה המאות ה-19 וה-20 תחת שלטון של אימפריות רחבות ידיים במזרח אירופה ובמרכזה, ובמזרח התיכון. מסיבות שונות ומגוונות, תנועות לאומיות אלו היו מעדיפות שעמיהן יקיימו ישויות לאומיות אוטונומיות בתוך האימפריות הקיימות. כאן ביטאה אפוא תפישתו של הרצל את אחת מתכונות היסוד המדיניות המהותיות של הציונות לפני הקמת המדינה ובשני העשורים הראשונים לקיומה: זיקה מובהקת ועמוקה לרוח הזמן, בכל הנוגע לנוכחות מות ולדפוסי המדיניים המקובלים של הקיום הלאומי והבינלאומי.

אלא שעם ראשיתו של עידן הכיבוש וההתנחלות בתולדותיה של מדינת ישראל אחרי מלחמת ששת הימים, איבדה הלאומיות הציונית כל קשר לרוח הזמן המדינית. מאז ועד היום, המדינה הישראלית — התוצר המובהק של הציונות — משקפת בדמותה אנומליה מדינית-מוסרית. ישות כלאיים מעוותת, שמקיימת שיטת ממשל דמוקרטית מזה ודיקטטורה צבאית מזה, המתעקשת לקיים את אחרון המשטרים הקולוניאליסטיים עלי האדמות, על אפה ועל חמתה של הקהילה הבינלאומית הנורמטיבית, ובניגוד גמור להיגיון הנרמול העצמי הלאומי שאיפיינו את הציונות המודרנית בכלל, ואת ציוניותו של מחבר "אלטנוילנד" בפרט.

פרופ' שומסקי מלמד את תולדות הציונות והיסטוריה של עם ישראל בעת החדשה באוניברסיטה העברית. ספרו, "הדמיון המדיני הציוני" (שם זמני), יראה אור בקרוב בהוצאת מאגנס.